

Hitelesítő ásatás az ún. Festőház és környezetének területén, az aquincumi polgárváros déli városfalánál

(Budapest, III. ker., Szentendrei út
133–135., Hrsz.: 19343/7-8)

A fent említett terület az aquincumi polgárváros délkeleti szegélyéhez tartozik, közvetlenül a déli városfal külső és belső oldalán. Itt a BTM Aquincumi Múzeuma pályázathoz kapcsolódóan új bejárati komplexumot, római kori épületrekonstrukciót épít, illetve rendezi a területet. A fentieknek megfelelően három helyszínen folytattunk megelőző jellegű kutatásokat 2010. április-május folyamán (*1. kép*). A munkák előzményeként 2009-ben kisebb szondázó jellegű feltárást végeztünk az egykori lőtér területén (LÁNG 2010, 188–190).

A déli városfal és közvetlen környezete

A polgárváros keleti felében, a déli városfal vonalában – az eredeti építési terveknek megfelelően – két, kör alakú szelvényt nyitottunk (keleti és nyugati), illetve a leendő ún. fogadófal zónájában lévő pontalapokban dolgoztunk. A területen korábban részben Nagy Tibor kutatott 1946-47-ben, aki a városfal egy részletét, illetve a falon kívüli első épület(ek?) részleteit (*deversorium*) találta meg (NAGY 1948, 121–122). Ehhez az épületkomplexumhoz tartozhat a jelenlegi MHSZ épület alatti, Zsidi Paula által több ütemben feltárt fürdőrészlet is (ZSIDI-MAGYAR 2003, 69–85). A Nagy Tibor-féle feltárási

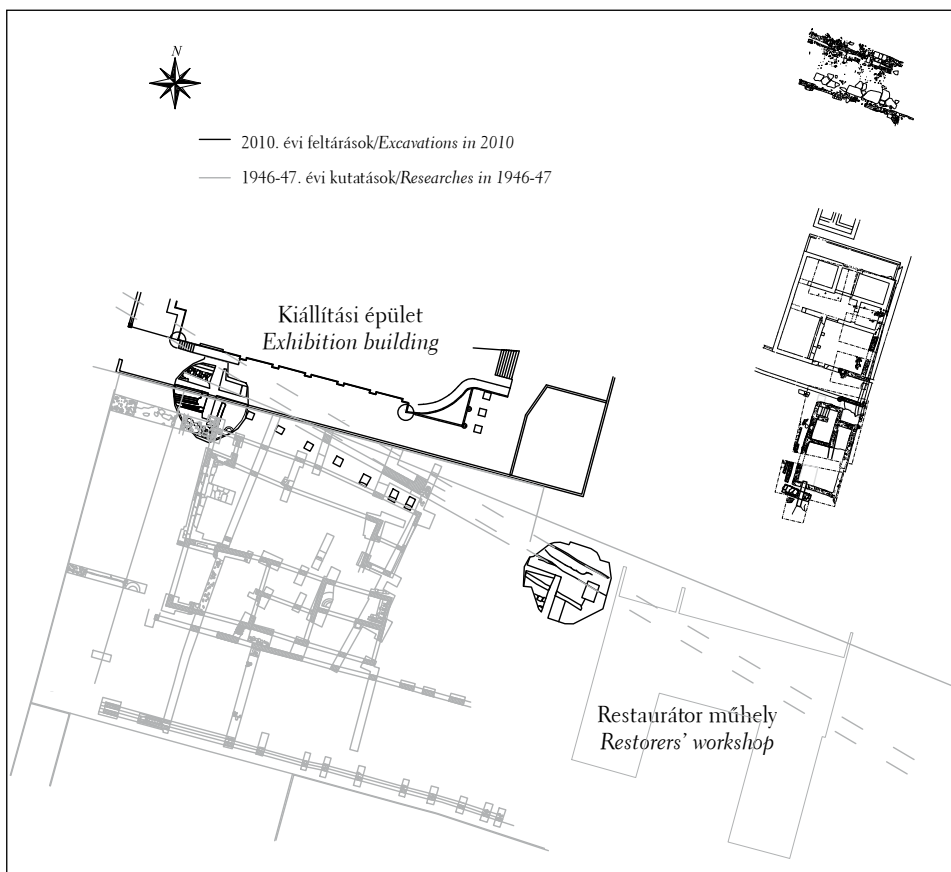
Control excavation on the territory of the so- called Painter's House and its surroundings by the southern town wall of Aquincum Civil Town

(Budapest III, 133–135 Szentendrei Road,
Lrn.: 19343/7-8)

This territory belongs to the south-eastern fringe of the Aquincum Civil Town, on the inner and outer sides of the southern town wall. The BHM Aquincum Museum intends to build a new entrance complex, a Roman period building reconstruction and to carry out landscaping in connection to a tender in this area. Accordingly, preventive excavations were conducted at three localities in April and May 2010 (*Fig 1*). Previously, a small test excavation had been carried out on the territory of the former shooting range in 2009 (LÁNG 2010, 188–190).

Southern town wall and its close environs

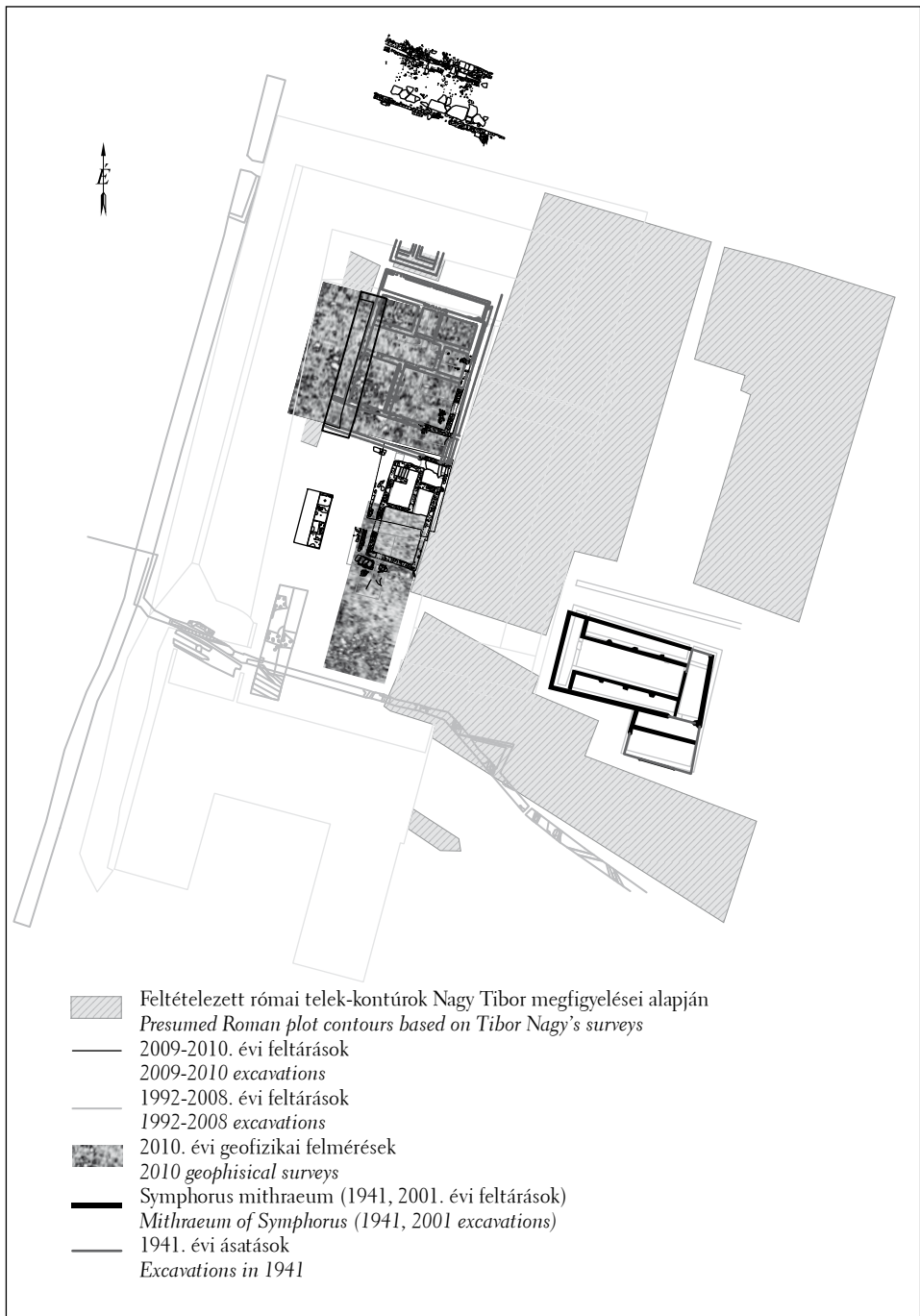
Following the original building plans, two round trenches (eastern and western) were opened in the eastern part of the Civil Town in the zone of the town wall. We also worked in pier foundations in the zone of the future reception wall. Tibor Nagy had investigated the area in 1946-47, where he found a segment of the town wall and parts of a building(s?) outside the wall (*deversorium*) (NAGY 1948, 121–122). The bath that Paula Zsidi uncovered in subsequent phases under the modern MHSZ building may well belong to this building complex (ZSIDI-MAGYAR 2003, 69–85). The documentation

1. kép: Összesítő alaprajz a feltárt területrészekről
 Fig. 1: General plan of the excavated areas

dokumentációja ma már sajnos nem áll rendelkezésre, így a maradványok pontos elhelyezkedése és állapota ismeretlen volt. A munka első fázisaként a Geomega Kft. közreműködésével geofizikai felmérést végeztünk a városfalról délre, a *deversorium* teljes területén (ma a múzeum parkolója). A felmérés eredményeképpen nyilvánvalóvá vált, hogy a most is beépítetlen, városfalon kívüli részen sok épületfal van. Ezek nagyrészt kelet-nyugati irányú, a „C” utcára merőleges épület(ek)hez tartoznak és valószínűleg, beépítetlen sáv nélkül, köz-

of Tibor Nagy’s excavation has perished so the exact position and condition of the remains were unknown. In the first phase, geophysical surveys were carried out with the co-operation of Geomega Kft. over the entire territory of the *deversorium* south of the town wall (to-date the parking lot of the museum). The survey revealed that many walls of buildings can be expected on the as yet empty territory outside the town wall. Most of them belonged to east-west buildings, which stood perpendicular to the east-west running road “C” and

2. kép: Összesítő alaprajz a Festőházról és környékéről
 Fig. 2: General plan of the Painter's house and its surroundings

3. kép: A déli városfal részlete feltárás közben
Fig. 3: A section of the southern town wall during excavation

vetlenül a városfalhoz is felhúzódnak (2. kép).

A feltárás során az ún. nyugati szelvény északi részében előkerült a déli városfal eddig nem kutatott szakasza, amely – az újkori bolygatások ellenére – igen jó állapotban maradt meg. Az eredetileg 2,2 m széles, habarcsba rakott, masszív kőfalra az 1930-as években teljes hosszában újkori csatornát fektettek, de szerkezete így is megfigyelhető volt (3. kép). A felmenő fal köpenyét nagyméretű, szögletes mészkőblokkokból falazták, míg a falmag apróköves, öntött technikával készült. A vastag, kiegyenlítő habarcsrétegek nagyon keménynek bizonyultak, ez esetleg a mész helyben oltására utalhat. A fal mellett, annak omladékaként nagyobb kváderek kerültek elő. A városfalhoz tartozó további védmű, a vizesárok (*fossa*) indítása is előkerült, ennek teljes feltárására azonban nem volt lehetőségünk. Bár az árkot már a római korban visszatöltötték, tömörítették, ez nem sikerült tökéletesen: a *fossa* tetején áthaladó későbbi útrétegek, illetve

which probably extended until the town wall without leaving an empty zone (Fig. 2).

An as yet uninvestigated section of the southern town wall was found in the northern part of the so-called western trench. It was well preserved despite modern disturbances. In the 1930s a sewer line was laid down over the entire length of the originally 2.2 m wide, massive, mortared stone wall however the wall structure could still be observed (Fig. 3). The surfaces of the vertical wall were made from large, rectangular limestone blocks, while the core was casted from rubble. The thick, leveling mortar layers were very hard implying that the lime had been slaked locally. Large ash-lars were found by the wall representing its collapsed remains. The start of the defensive line, the drainage ditch (*fossa*) of the town wall was also discovered but it could not be unearthed over its entire length. Although the ditch was already filled in in Roman times, it was not successful. Later road layers built over the *fossa* and a late

a dél felé szomszédos épület egyik késői fala megsüllyedt állapotban maradt ránk.

A városfal megmaradt tetején további meszes és sóderes rétegeket figyeltünk meg, amelyek észak-déli irányú többrétegű útnak bizonyultak. Az útrétegek már a „C” utca keleti feléhez tartoztak, amely a szintadatok alapján később kelet felé „tolódott el”. Mindesetre bizonyítékai annak, hogy a fal használaton kívül kerülése (és visszabontása?) után a területen észak-déli irányú közlekedés folyt. Az útrétegekből kerámiatöredékek kerültek elő, ezek kiértékelése azonban még folyamatban van, ezért pontos datálás még nem áll rendelkezésünkre. Dél és délkelet felé elértük Nagy Tibor egyik (legészakibb) kutatóárkának területét, továbbá egykori szondái és metszetalai is előkerültek. A munka során a falon kívüli első épület – részben már a Nagy Tibor által is megtalált – északi végét tártuk fel. Az ún. *deversorium* észak-nyugati sarkának armírozott falsarkát, döngölt padlószintjének maradványát és az épület északi zárófalához épített félkör alakú pillért dokumentálhattuk. Va-

wall of the neighboring building to the south.

Further limy and gravelly layers were observed on the preserved top of the town wall, which proved to belong to a multi-layered north-south running road. The road layers were the eastern part of road “C”, which, according to the levelling data, was later “shifted” to the east. Nevertheless, they show that north-south traffic ran in the area after the wall had lost its function (and had been pulled down?). The evaluation of the shards, found in the road layers, has not yet been completed, thus it is not possible to provide an exact dating. The area of one of Tibor Nagy’s (northernmost) trenches was reached in the south and the southeast where test trenches and section walls of it were also found. The northern end of the first building outside the wall, also identified by Tibor Nagy, was brought to light. The north-western corner was documented in addition to the remains of a rammed clay floor and a semicircular pillar built against the northern end wall of the building. It

4. kép: Fotó a *deversorium*ról és közvetlen környezetéről
Fig. 4: Photo of the *deversorium* and its surroundings

lőszínűnek látszik, hogy a *fossa* feltöltése után az épület városfal felé néző, északi homlokzatát pillérekkel díszítették, ezekből azonban több egyelőre nem ismert (a pillér szintén megsüllyedt a visszatöltött *fossa* miatt). Az épületet nyugat, azaz a „C” utca felé lapkóves járda kísérte, illetve egy faoszlopos árkád is, ennek csaplyukas kőbázisa mind a korábbi ásatás során, mind pedig most is előkerült (4. kép).

A *deversorium* és a hozzá tartozó külső járószint a Kr. u. 2-3. század fordulóján épülhetett, a városfal ekkor még állhatott, a *fossát* azonban már betemették. Egy későbbi időszakban (3. század közepe?) egy hevenyészett falat toldottak még észak felé az épülethez. Egyelőre nem világos, hogy a római uralom késői időszakában létesült észak-déli irányú út rétegei közül melyek egyidősek a *deversoriummal*, illetve melyek készültek annak pusztulása után. A feltárás kis alapterülete miatt sajnos nem sikerült további adatokat nyernünk a városfalon kívüli épület(ek) funkciójával kapcsolatban.

Kelet felé, a leendő bejárati torony alapozásánál, újabb szakasza került elő a délkeleti irányba haladó városfalnak, itt azonban már az utolsó kősorig kiszedett állapotban. A *fossát* itt is visszatemetve találtuk, felette egy, az egykori városfallal párhuzamos falmaradvánnyal, amely talán a *deversorium* északi traktusának folytatása lehetett. A városfalat belülről fa-agyagtégla konstrukciós körüljáró kísérte, ennek elplanírozott maradványait és cölöplyukait is megtaláltuk. A planírozási rétegből Antoninus Pius nagybronz került elő. A feltárás során a római kori rétegsor alatt a sárga agyagos altalaj viszonylag magasan jelentkezett.

Annak ellenére, hogy a városfal eredeti állapotában már nem került elő ezen

seems probable that after the *fossa* was filled in, the northern façade of the building overlooking the town wall was decorated with pillars although this is the only one that has been found (the pillar also sank into the re-filled *fossa*). A pavement of stone slabs and a *portico* supported by wooden posts ran along the western side of the building on the side of road “C”. Its stone foundation with a vent hole had already been found by Tibor Nagy and was also uncovered now (Fig. 4).

The building and the floor level around it were constructed at the turn of the 2nd-3rd century AD when the town wall was still standing but the *fossa* had already been filled in. In a later period (middle of the 3rd century AD?) a rough wall was added to the building in the north. It is not yet clear which layers of the north-south running road built in the late phase of Roman rule were contemporary with the building and which ones were constructed after it came to an end. Due to the limited surface of the excavation nothing more could be gleaned concerning the function of the building(s) outside the town wall.

Another section of the southeast oriented town wall was found in the east, in the foundation of the future entrance tower, but here it had been robbed to the last stone row. The *fossa* was filled in and the remains of a wall ran over it in parallel with the former town wall, which may perhaps be the continuation of the northern wing of the *deversorium*. A wood-and-clay brick construction walkway ran along the inside of the town wall. Its leveled remains and postholes were found during excavation. A large bronze Antoninus Pius coin was found in the leveling layer. The yellow clayey subsoil appeared relatively high under the Roman Period layers.

5. kép: A kidőlt déli városfal részlete
Fig. 5: Detail of the collapsed southern town wall

a szakaszon, kidőlt állapotban, kb. 3 m „magasan” vizsgálható volt a szerkezete: a fossára, illetve a felette húzódó épületfalra (ld. feljebb) rádőlt falszakasz alsó része törtkövekből, felső része nagy, monolit blokkokból állt, amelyeket téglasorokkal egyenlítették ki (5. kép). Hasonló megoldást figyelt meg korábban Zsidi Paula igen közel, a déli városfal másik szakaszánál is (ZSIDI 1992, 29–30). Feliratos, vagy egyéb díszített követ nem találtunk.

A városfal történetének relatív és abszolút kronológiája ezek alapján a következőképpen vázolható: A feltehetően a 2. század első felében kiépült védművek közül a vizesárkot még a római korban betemették (ZSIDI 2004, 191). Erre részben ráépült az itt húzódó épület (*deversorium*?) északi zárófala, követve az ekkor még álló városfalat (Kr. u. 2-3. század). Egy – egyelőre még ismeretlen – későbbi időpontban

Despite the fact that the town wall was not found in an original condition in this section, the structure could be studied to a “height” of about 3 m in the fallen remains. The lower part of the wall section, which fell onto the *fossa* and the wall of a building above it (see above) consisted of rubble, while large, monolithic blocks leveled with brick rows composed the upper part (Fig. 5). Paula Zsidi observed a similar technical solution close by on another section of the town wall (ZSIDI 1992, 29–30). Neither inscribed nor ornamented stones were found during the excavation.

The relative and absolute chronology of the history of the town wall can be sketched out as follows: among the defensive works probably constructed in the first half of the 2nd century AD, the *fossa* had already been filled in in Roman times (ZSIDI 2004, 191). The northern wall of the house built here (a *deversorium*?), which followed the line of the still-standing town wall, was partly built over it (2nd-3rd centuries AD). At a later date which cannot yet be determined, the inner defensive works were also pulled down and, probably because of the sinking of the filled in *fossa* in front of it, a section of the eastern part of the town wall collapsed. Later (continuously from the end of the Roman period?) the stones of the town wall were removed through quarrying and its foundation ditch was filled in with debris (partly e.g. fresco fragments).

The line of road “G”

In connection with the above-mentioned tender, landscaping work will also affect the area of the so-called roads “G” and “F”. The new walkways of the archaeological park will be developed using the original, Roman period roads. Accordingly,

elbontották a belső védműveket is, illetve – feltehetően az előtte húzódó visszátólított *fossa* süllyedése miatt – kidőlt a városfal keleti részének egy szakasza. Később (a római kor végétől folyamatosan?) kitermelték a városfal kőanyagát és helyét törmelékekkel (részben pl. freskóanyaggal) töltötték vissza.

A „G” utca vonala

Ugyancsak a pályázathoz kapcsolódóan sor kerül majd az ún. „G” és „F” utca zónájának rendezésére és az eredeti, római kori útvonalak felhasználásával alakítják ki az új romkert sétatutakat is. Ennek megfelelően elkezdődött a polgárváros déli részén a két utca nyomvonalának tisztázása és csatlakozási pontjának kutatása.

Az aquincumi polgárváros eddig ismert harmadik legjelentősebb útja az ún. „G” utca: a kelet-nyugati irányú, közel 5,5 m széles, eredetileg kőlapokkal burkolt, kissé ívelt felületű útvonal mindkét szélén kisméretű, kőből épített csatorna vezette el a szennyvizet. Az útvonalnak jelenleg csak a keleti, romkert területére eső része ismert. Keletebbre, a gázgyári munkáslakások feltárása során előkerült még egy-két kisebb szakasza, ugyanakkor egyelőre nem tudjuk, hogy nyugat felé eléri-e a „C” utcát, illetve hogyan folytatódik tovább. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a jelenleg már szintén múzeumi területen (az egykori Autoglas területén) álló, a 19-20. század fordulóján épített két útkaparó ház gyakorlatilag szegélyezi az utcát a Szentendrei út mellett, a később épültek viszont már nem veszik figyelembe azt. Ezek alapján valószínűnek látszik, hogy az út nagy része ekkor még a felszínen volt (ahogy a romkert keleti felében ma is). Csatlakozása a Nagy Lakóházat nyugat felől határoló, észak-déli irányú „F” utcával egyelőre még

clarification of the paths of the two roads was begun as well as the investigation of their junction in the southern part of the Civil Town.

The so-called road “G” is the third most significant road in Aquincum Civil Town. Small, stone sewage channels run on both sides of the east-west running 5.5 m wide road with its slightly curved surface, and was originally paved with stone slabs. Only the eastern part of the road is known in the archaeological park. A few short stretches were found in the east during excavation preceding the construction of the workers’ flats of the Gas Factory but we do not know if it reached road “C” in the west and how it continued. It is, however, remarkable that the two houses of road-menders built at the turn of the 19th-20th centuries (to date on the territory of the museum, previously the territory of the former Autoglas Ltd.) practically border the possible path of the road at Szentendrei Road. Buildings built later disregarded it. Thus, it seems probable that a part of the road was still visible on the surface at that time (it is, to date, located in the eastern part of the archaeological park). It is not clear if it was connected to the north-south running road “F” that bordered the Large Residential Building to the west since although the surfaces of both roads evidently slope upwards (towards the south and west) they are at significantly different heights. Hopefully, the path of road “F” and the connection between the two roads will be clarified in the near future (Fig. 6).

First the modern fill had to be removed from the top of the road to begin the investigation of road “G”. It was obvious that excavations had already been conducted here (old trenches) although

kérdéses, mert bár mindkét út felszíne láthatóan emelkedik (dél és nyugat felé), közöttük jelentős a szintkülönbség. Reményeink szerint a közeljövőben sor kerül az „F” utca nyomvonalának és a két utca viszonyának tisztázására is (6. kép).

A „G” utca kutatása során először az utat részben fedő újkori töltést kellett eltávolítani. Jól látszott, hogy itt korábban többször folytak kutatások (régiszelvények helye), ezeket azonban nem tudtuk visszaazonosítani. A leletanyag ennek megfelelően nagyon kevert volt, zárt leletcsoporthoz nem jutottunk, ez a keltezést is megnehezíti. A munka során részben további szakaszai kerültek elő az utat északi és déli oldalon is szegélyező, kb. 1 római láb (30 cm) belvilágú, falazott és kőlappal fedett csatornáknak, illetve előkerültek a járófelületet képező nagyméretű, szabálytalan formájú mészkőlapok. Ez utóbbiak inkább a széleken, a csatornák fedlapjaiként mutatkoztak, míg az útgerinc zónájában sóderes, aprókavicsos volt a legkésőbbinek számító, vizsgálható felület. Sajnos az út átvágására nem volt lehetőségünk, így egyelőre nem világos, hogy a sóderes réteg milyen viszonyban volt a kőlapokkal (korábbi, vagy csak javítás?). Az út enyhén, de egyértelműen emelkedik nyugat felé, kérdéses azonban, hogy kapcsolódik (és kapcsolódik-e egyáltalán) a jóval magasabban futó és a szintadatok alapján dél felé szintén emelkedő „F” utcához?

Az utca északi oldalán egységes homlokzati fal vonult végig (hasonlóan a „D” utcához), amely már a mögötte sorakozó épületekhez tartozott. Itt egy eddig még feltáratlan, a „G” utcáról nyíló épület bejáratát tisztítottunk meg (XIV-XV. épülettől délnyugatra). Eredeti helyükön voltak még a küszöbkökhöz tartozó kváderek, ezen kívül az ajtó vas hevedének egy da-

they could not be exactly identified. The find material was accordingly very mixed. No closed find unit came to light making dating difficult. We found further sections of the circa 1 Roman foot (30 cm) wide channel with stone walls and covered with stone slabs that flanked the road on both its northern and the southern sides and uncovered the huge limestone slabs of the pavement. The latter ones mostly appeared at the edges of the road where they also functioned as cover for the channels, while the latest surface that could be examined along the axis of the road was gravelly with small pebbles. Regrettably, it was not possible to cut sections of the road so the relationship between the gravelly layer and the stone slabs is not clear (earlier or repair?). The road slightly but definitely rose towards the west. It is questionable, however, how it connected to (if it did at all) road “F” which ran at a significantly higher level and, according to the level data, also rose towards the south.

A uniform front wall stood along the northern side of the road (similarly to road “D”). It belonged to the buildings behind it. We cleaned the entrance of a yet unknown building, which opened from road “G” (southwest of building no. XIV-XV). The ashlar of the threshold were in situ, and a fragment of the iron strap of the door was also found. On the same side, the gravelly floor level of a building was documented towards the west. It probably belonged to a shop or a workshop that opened onto the road. The southern side of the road was similarly uniform but it was not a front wall but rather the footing for a row of columns with square, walled pillar holes that bordered the road in a given period. No regularity could be observed: two of the three uncovered pil-

6. kép: „G” utca vonala
feltárás közben
Fig. 6: Path of the road “G”
during excavation

rabja is előkerült. Ugyanezen az oldalon nyugat felé egy épület sóderes járószintjének részletét dokumentálhattuk, amely feltehetően az utcára nyíló bolthoz vagy műhelyhez tartozott. Az utca déli oldalán hasonlóan egységes, de nem homlokzati, hanem az utat egy adott időszakban szegélyező oszlopsor lábazati fala mutatkozott négyzetes, falazott pillérhelyekkel. Szabályosság nem körvonalazódott: a három előkerült pillértalapatnál kettő 2,7 m-re volt egymástól, míg a Festőházzal szemközt lévő szakaszon nagyobb volt a távolság. A pillérek szomszédságában több helyen a falba másodlagosan beépített, vagy leborult féloszlopokat találtunk, amelyek az oszlopsor darabjai lehetnek. Jelenlegi ismereteink szerint ez az oszlopsor csak a kutatott rész nyugati felében mutatkozott, azaz kb. a Festőlakás tömbjének vonalában. Valószínű, hogy a 2-3. században már hosszúházként átalakított Festőház előtt impozáns, oszlopos árka futott, a bejáratnál pedig nagyobb közt hagytak. További adat a Festőház és az utca kapcsolatához az az észak-déli irányú falindítás, amely közvetlenül az oszlopsor falától tart dél

lar foundations lay 2.7 m from each another, while the distance between the pillar foundations was greater on the stretch of road facing the Painter's house. Next to the pillars we found a few half columns that were either built secondarily into the wall or that had collapsed. They may be components of the column row. As far as we know this column row appeared only in the western half of the investigated territory, approximately in line with the block of the Painter's house. In all likelihood, an imposing columned arcade ran in front of the Painter's house which had already been transformed into a strip house in the 2nd-3rd century AD. A large gap was left by the entrance. Another data that sheds light on the connection between the Painter's house and the road is the start of a north-south oriented wall which ran from the wall of the column row toward south and was aligned with the western wall of the Roman cellar (building no. XXXVII). It is not clear to what the parallel, east-west running wall sections on the southern side of road "G", indicated in the ground plans of previous excavations,

felé és a római pince (XXXVII. épület) nyugati oldalával vág egybe. Egyelőre sajnos nem világos, hogy a korábbi feltárások alkalmával készült alaprajzokon ábrázolt, párhuzamos, kelet-nyugati irányú falszakaszok a „G” utca déli oldalán mihez tartoznak. Ezek reményeink szerint majd a lőtér domb elbontása során tisztázhatók lesznek.

Az ún. „Festőház” területe

Az egykori levente lőtér (későbbi MHSZ) területén az új projekt keretében római lakóépület és pince kerülne megépítésre, illetve helyreállításra; azért itt, mert a korábbi feltárások során ezen a helyen előkerült épületmaradványok jelentős része a lőtér építéskor megsemmisült.

A területen 1941-ben Nagy Tibor végzett leletmentést (NAGY 1958, 149–189), aki a már elkészült lődombok alatt nem dolgozhatott, a kialakított gyakorlóteren viszont egy kilenc helyiséges, északi és déli végén később egy-egy *porticusszal* kiegészített, hosszúkás lakóépületet talált. A szinte minden helyiségében freskókkal díszített épület nevét az itt előkerült festékestégelyekről kapta. A munka során észak felé még egy, feltehetően az épülethez tartozó, fűtőcsatornás épület részlete, dél felé pedig egy kéthelyiséges pinceépület és hozzátartozó *terrazzopadlós* terem került még elő.

A feltáró munka során részben feladatunk volt az 1941-es feltárás eredményeinek hitelesítése és annak megállapítása, hogy pontosan hol és mi maradt meg az építkezés után, valamint adatokat szolgáltatni a tervezett épületerekonstrukcióhoz (pl. további falfestménytöredékek előkerülésével). Ennek érdekében szelvényeket nyitottunk a feltételezett épületmaradványok felett és déli irányban, a

belonged. Hopefully, this question can be answered after the retaining wall of the shooting range is removed.

The territory of the so-called “Painter’s house”

Within the new project, a Roman residential building and a cellar is planned to be built or reconstructed in the area of the former “levente” shooting range (later the MHSZ). This place was chosen because most of the building remains uncovered here during earlier excavations were destroyed when the shooting range was constructed.

Tibor Nagy conducted rescue excavations on the territory when the shooting range was built (NAGY 1958, 149–189). He could not work under the already finished retaining walls but within the shooting range he found an elongated residential building of 9 rooms, which was later enlarged with a portico at both its northern and southern ends. The building, which was decorated with frescos in nearly every room, got its name from the uncovered paint jars found inside. Part of a building with heating channels, which probably belonged to this structure, was found in the north and a two room cellar and a connected room with a *terrazzo* pavement were unearthed in the south.

During excavations we also had to authenticate the results of the 1941 excavation, to determine what was left and where after the construction work and also to provide data for the future building reconstruction (e.g. with the uncovering of further fresco fragments). We opened trenches over the supposed building remains and in the zone of the cellar in the south. It turned out that significant earth moving work had been carried out

pince zónájában. A feltárás során kiderült, hogy a Duna felé erősen lejtő terepen igen komoly földmunkákat végeztek a '40-es években: a lödombok kialakítása mellett, a Nagy Tibor-féle feltárás után a „zavaró” falkoronákat elpusztították, míg más részeket egyszerűen visszatöltötték. Így például kiderült, hogy a most már geodéziailag is helyére került Festőház szinte teljesen megsemmisült, mindössze a délkeleti sarkon egy falsarok és a déli *porticus*

in the 1940s on terrain that sloped sharply down towards the Danube River. In addition to building the retaining walls, the “disturbing” top of Roman walls were destroyed following Tibor Nagy’s excavation, while other areas were simply filled in. We found that the Painter’s house, located using geodetic methods had nearly been destroyed. Only a wall corner remained at its southeastern corner and a small fragment of the southern portico with the coeval

7. kép: A Festőház déli porticusának maradványai
Fig. 7: Remains of the southern porticus of the Painter's house

8. kép: A pince és lejárata feltárás közben
Fig. 8: The cellar and its entrance during excavation

kis darabkája maradt meg az egykori padlószinttel (7. kép). Az épületfalakat nyom nélkül kiszedték (egyedül az északi zárófal egy rövid szakasza maradt meg falkiszedés formájában), helyét pedig a római épülettörmelékes, de újkorral kevert réteggel töltötték vissza, amely néhol elérte az 1,5 m vastagságot is. A nyugat felé húzott kutatóárkunkban nem találtuk nyomát sem az épület nyugati lezárásának, sem az azt határoló utca rétegsorának, ezeket szintén „kibányaszták”.

Dél felé azonban a pince szinte teljes épységben vészelt át a lőtérépítést: mindkét helyisége a lépcsőlejárattal együtt megmaradt (8. kép). A Nagy Tibor-féle ásatási fotók alapján azonban jól látszik, hogy a falkoronákból kb. 30-40 cm-t itt is elbontottak az építkezés során, nagyrészt megsemmisítve ezzel a falakba az északi és a nyugati oldalon vágott, lőrésszerű ablakokat. A nyugati ablaknál még megfigyelhető volt az ehhez kívülről kapcsolódó *terrazzo* lekenés is (lejtős párkány). A kisebb helyiségben kialakított lépcső nyugat felől vezetett le. A fokokat részben kőből készítették és agyaggal tapasztották le (alsó), részben pedig (felső fokok) az agyagos altalajba vágták, majd deszkával boríthatták. A lépcsőfokok lenyomata a vakolatban maradt ránk. Feltehetően létra egészíthette ki a feljáratot, mivel a lenyomatok nem érnek fel a megmaradt faltetőig. A helyiségeket belülről durva, fehér vakolat borította. A pince eredeti mélységét, a feltörő talajvíz miatt már Nagy Tibornak sem sikerült elérnie, bár az utolsó lépcsőfok körülbelül jelzi az egykori padlót, amely nem sokkal lehetett lejjebb az 1941-ben elért szintnél. A mostani ásatás során ugyan kissé mélyebbre jutottunk, de a modern visszatöltés alatt jelentkező faszenes, tégladarabos réteg elbontásakor

floor level (Fig. 7). The walls were robbed without leaving any traces (only a short stretch of the northern wall remained in the form of a removed wall) and the holes were filled in with a mixture of Roman building debris and modern soil which reached a thickness of 1.5 m in a few places. No traces of the western end wall of the building nor of the layers of the road that bordered it could be found in the trench opened in the west. These features had evidently also been “extracted”.

However, the cellar in the south survived the construction of the shooting range in a nearly intact condition. Both rooms were preserved together with their steps (Fig. 8). Comparing the present situation with Tibor Nagy's excavation photos it can be seen that about 30-40 cm was pulled down from the top of the walls during the construction work on the shooting-range destroying most of the narrow windows cut into the northern and the western walls. The *terrazzo* smoothed sloping sill could still be observed outside the western window. The steps of the smaller room led down from the west. A few steps were made partly from stone and daubed with clay (the lower ones) while other steps were cut into the clayey subsoil (the upper steps) and were probably covered with planks. The imprints of the steps were preserved in the plastering. A ladder must have completed the steps as the imprints do not even reach to the preserved top of the wall. A coarse white plaster covered the interior walls of the rooms. The original depth of the cellar could not be reached even by Tibor Nagy because of seeping ground water although the last step approximately indicated the contemporary floor which could not have been much deeper than the level reached

9. kép: Kemence maradványa a Festőház déli részén
Fig. 9: Remains of an oven in the southern part of the Painter's house

már feltört a talajvíz, így a nagyobbik terem alján mutatkozó két cölöplyuk kibontására nem volt lehetőségünk. Ugyanitt a falakban (keleti, déli, északi) kisebb gerendafészkek mutatkoztak, amelyek vagy a vizenyős terület miatt kialakított, rácsos padozatot tarthatták, vagy polcrendszer erősítették a falhoz (hasonló megoldás: BORHY–SZÁMADÓ 2010, 250). A dél felé emelkedő terepen a pincéhez L alakban nagyméretű, *terrazzopadlós* helyiség csatlakozott, amelyet a lőtérépítkezések szintén nagymértékben rongáltak (a padló összetört, keleti zárófal kiszédése stb.). A helyiség funkciójáról nem sikerült adatokat nyernünk, annyi azonban bizonyos, hogy a Nagy Tibor által kelet felé azonosított „apszisos” épületpadló nem létezett, feltehetően más korú objektumról lehetett itt szó, amely vágta a *terrazzós* terem keleti falát. A továbbiakban nyugat felé egy, a pincével és *terrazzós* helyiséggel párhuzamosan futó, észak-déli irányú kő- és téglakonstrukciós csatorna, míg dél felé egy későbbi időpontban épített, kelet-nyugati irányú kőlapos konstrukció (csatorna alja?) mutatkozott. A feltárási terü-

in the 1941 excavation. This time it was possible to dig down somewhat deeper but the ground water appeared as soon as we cleared away the layer mixed with charcoal and brick fragments under the modern fill. Thus, the two postholes that appeared at the bottom of the large room could not be uncovered. Small beam apertures appeared in the walls (the eastern, southern and northern walls), which either supported a grated floor built because of the soggy ground or else supported a shelf system fastened to the wall (for a similar solution: BORHY–SZÁMADÓ 2010, 250). A large room with a *terrazzo* pavement was attached in an L-shape to the cellar on the south. It was also badly damaged during the construction of the shooting range (the floor was broken up, the eastern end wall was removed etc.). We have no data about the function of the room but it is certain that the “apsidal” floor of a building that Tibor Nagy identified in the east never existed. It may have been a feature from another period that intersected the eastern wall of the room with the *terrazzo* pavement. In the west, a north-south run-

let dél felé történt meghosszabbításában épületmaradványok már nem mutatkoztak, ugyanakkor kemence sütőfelületének részlete és átégett agyagtéglás planírozási réteg mutatkozott, amelyek talán egykorúak (?) az épülettel (9. kép).

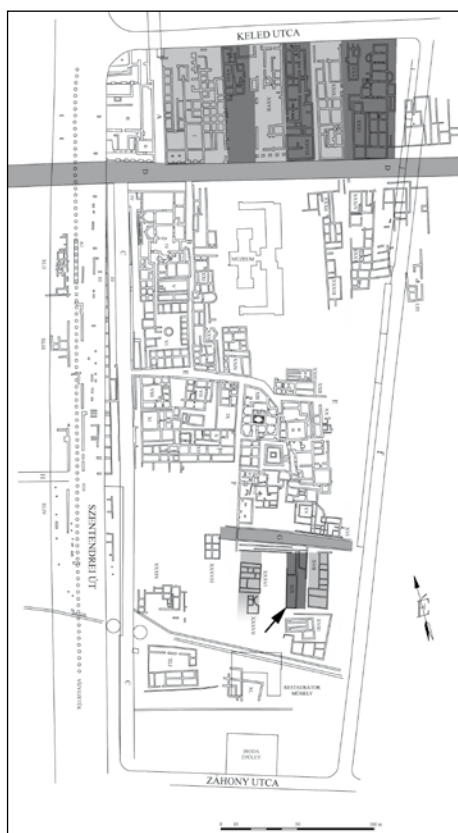
A hitelesítő feltárás során tehát megállapíthattuk, hogy a mélyebben és délebbre fekvő pince és csatlakozó terme kisebb pusztításokkal ugyan, de fennmaradt, míg az észak felé húzódó ún. Festőház szinte teljesen megsemmisült. A területet az eldózerolt római rétegek és objektumok anyagával töltötték vissza, ezért igen sok lelet is előkerült. Bolygatatlan, intakt réteget – a padlóátvágásoktól eltekintve (*terrazzopadlós helyiség*) – nem találtunk, ugyanakkor a pince falain megfigyelt égésnyomok alátámasztják Nagy Tibor azon megfigyelését, hogy az egykori épületben tűzvész pusztított.

A munka során körvonalazódott a terület rész története is. A korai időszakot (2. század első fele) a déli városfal zónájában nagyobb, lazább beépítésű telkek jellemzik. Így a Festőház önállóságára utaló elképzelések (két *porticusszal* zárul) is egy korábbi állapotra mutatnak: a Nagy Tibor által a freskóanyag alapján kétperiódusúnak tartott épület első időszaka a Kr. u. 110-120-as évektől indulhatott. Az ekkor még lazább beépítésű *insularendszerben*, különösen a város déli szegélyén, valószínűleg állhattak még „szabadon” nagyobb beépítetlen telkekkel rendelkező épületek, amelyeket *porticussal* egészítettek ki.

A 2. század végétől kezdve (Nagy Tibor-féle 2. periódus kezdete a Festőházban), a lakosságnövekedéssel együtt azonban egyre csökkent a beépítetlen foghíjak száma: valószínűleg itt is kialakult a város északi részén már korábban jelentkező tipikus hosszúházas beépítés (a környéken rész-

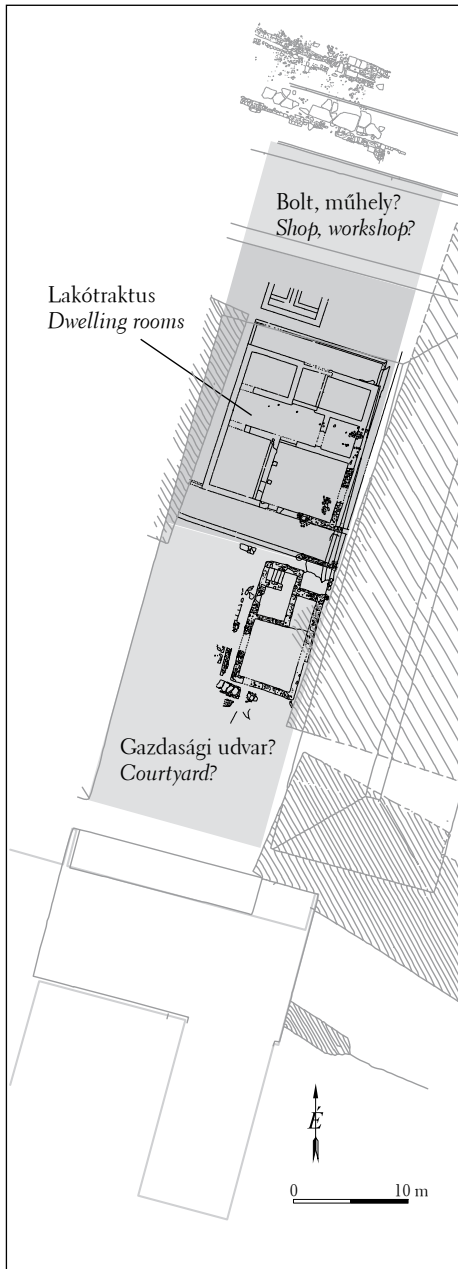
ning stone and brick structured channel ran parallel to the cellar and the room with the *terrazzo* pavement and a later east-west running construction of stone slabs (bottom of a channel?) was found in the south. No building remains appeared when the excavation area was extended towards the south, while a fragment of the baking surface of an oven and a burnt leveling layer of clay bricks were found which may be contemporary (?) with the building (Fig 9).

During the control excavation it was discovered that the cellar and the attached

10. kép: Feltételezett parcellakiosztás a „C” utca déli oldalán

Fig. 10: Supposed plot division on the southern side of road "C"

11. kép: A Festőház telkének feltételezett belső felosztása

Fig. 11: Supposed plot division of the Painter's house

room, located farther to the south and at a lower level, had survived with small damages, while the so-called Painter's house had been nearly totally destroyed in the north. The territory was filled in with materials from the bulldozed Roman period layers and the materials from the features, so many finds could be collected. No undisturbed, intact layers could be found aside from the section cut of the floor (the room with the *terrazzo* pavement). At the same time, traces of burning on the walls of the cellar support Tibor Nagy's observation that a fire had devastated the building.

The history of the area could also be sketched out. Large and loosely built-up lots characterized the early phase (first half of the 2nd century AD) in the zone of the southern town wall. Thus, ideas concerning the independent existence of the Painter's house (ending in two porticos) also mirror an earlier condition. The first phase of the building, which, according to Tibor Nagy had two building phases based on the fresco material, may have begun in the AD 110s and 120s. Buildings with porticos could still stand "freely" in large, empty lots within the loosely built-in *insula* system, especially by the southern edge of the town.

From the end of the 2nd century AD (the beginning of Tibor Nagy's phase 2 at the Painter's house) the population increased and the number of empty lots decreased. Probably the typical strip house developed here in a similar way as in the northeastern part of the town (the layout of the partly uncovered buildings in the area attest to the presence of strip houses on the southern side of road "G" – Fig. 10). This situation is also implied by the room with a heating channel found north

ben feltárt épületek alaprajzi elrendezései is hosszúházias beépítésre engednek következtetni a „G” utca déli oldalán – 10. kép). Erre utal a Festőháztól északra talált fűtőcsatornás helyiség is, amely ehhez az épülethez tartozott. A Festőház déli *porticusa* és a pinceépület közötti kis területen meszes padlót találtunk, amely a két konstrukció összetartozására enged következtetni. Valószínű, hogy itt egy olyan, a polgárvárosban egyébként tipikus hosszúház állt a 2-3. században, amely a „G” utca *porticosus* árkádja alól (ld. oszlophelyek az út mentén) nyílt és észak felé, az Aquincumban szokásos gazdasági helyiségek (bolt) mögött gazdagon díszített lakótraktussal folytatódott (Festőház). Az épület dél felé pincével egészült ki, amely felett szintén lehetett további helyiség (a hosszúházak elrendezéséhez: LÁNG 2009, 280). Ennek a járószintjére utalhatnak a pincefalak tetején megmaradt gerendafészkek is, amelyek nem voltak lényegesen magasabban a Festőház helyiségeinek padlójánál. A pincénél nem észleltünk építési periódusokat vagy egyéb, kisebb átépítésekre utaló nyomokat. Az épület legdélebbi helyisége ismét egy nagyobb, *terrazzopadlós* terem volt. Így itt a Nagy Lakóházhoz hasonló szinteltolások megoldás feltételezhető. Az épülethez nyugat és kelet felől csatorna is tartozott (Nagy Tibor feltárása). A kutatott terület déli részén mutatkozó kemencemaradványok talán egykorúak lehetnek az épülettel, amelyek alapján hátul egy gazdasági traktussal (udvarral) számolhatunk (11. kép). Elképzelhető azonban, hogy dél felé további helyiségek is voltak, ugyanis 2007-ben, az ezen a területen történő gázcsőfektetés során kisebb, észak-déli irányú falcsonk és csatormarészlet mutatkozott a ház vonalában (LÁNG 2008, 82).

of the Painter’s house which belonged to this building. A limed floor was found on the small area between the southern portico of the Painter’s house and the cellar building, which suggests that the two constructions belonged together. Probably a strip house, typical of the Civil Town in the 2nd-3rd century AD, stood here. The building opened from the portico of road “G” (see the column holes along the road) and continued as a richly decorated residential wing behind the out buildings (shops) characteristic of Aquincum (the Painter’s house). A cellar was attached in the south to the building and there may have been more rooms above the cellar (on the arrangement of strip houses see: LÁNG 2009, 280). The beam apertures preserved on top of the cellar walls may indicate the floor level which was not significantly higher than the floor of the rooms of the Painter’s house. No traces of construction phases or small reconstructions could be observed in the cellar. In the southernmost part of the building was another large room with a *terrazzo* pavement. A similar technical solution of shifted levels must have been applied here in the same way as in the Large Residential Building. Channels were connected to the house in the west and the east (Tibor Nagy’s excavation). The oven remains uncovered in the southern part of the investigated territory may be contemporary with the building suggesting that this may be an economic wing (yard) (Fig. 11). It is also possible that there were more rooms in the south since in 2007, a small segment of north-south running wall and a section of a channel appeared in line with the house when a modern gas line was laid in the area (LÁNG 2008, 82).

A számos ponton általunk is regisztrált égésnyom alapján (pl. pince) az épületegyüttest – a korábbi megfigyelésekkel összhangban – tűz pusztíthatta el, Nagy Tibor szerint a 3. század közepén.

A lóteri kutatás tehát egyfelől bizonyította a sajnálatos tény, miszerint a Festőház jelentős része az 1941-es kutatás után megsemmisült, ugyanakkor a pinceépület és egyéb emlékek előkerülése nyomán új eredményekkel is szolgált a terület beépítettségére vonatkozóan.

Láng Orsolya

According to Tibor Nagy and judging from the traces of burning which had been observed earlier and also registered in several places (e.g. cellar) during the most recent excavations, a conflagration may have damaged the building complex in the middle of the 3rd century AD.

The archaeological investigations in the shooting range have demonstrated the unlucky fact that a significant part of the Painter's house was destroyed following Tibor Nagy's excavations in 1941. However, the discovery of the cellar building and the uncovering of other remains have shed new light on the occupation of the territory.

Orsolya Láng

Irodalom/References:

BORHY–SZÁMADÓ 2010 – Borhy L. – Számadó E.: 275. Komárom–Szőny, Vársártér. Régészeti kutatások Magyarországon 2009 (2010), 250–251.

LÁNG 2008 – Láng O.: Újabb adatok az aquincumi polgárváros déli részének közműhálózatához és beépítettségéhez (Recent data on the public utilities and buildings in the southern part of the Civil Town of Aquincum). Aqfüz 14 (2008) 81–88.

LÁNG 2009 – Láng, O.: „Unpleasant to live in, yet it make the city rich”. Functions of Strip-buildings in the Aquincum Civil Town in the Light of New Discoveries. In: Bíró Sz. (szerk.), *Ex officina...* Studia in honorem Dénes Gabler. Győr 2009, 271–286.

LÁNG 2010 – Láng O.: 16. Budapest, III. ker., Szentendrei út 133., volt MHSZ Ló-

tér, Aquincum-polgárváros, Hrsz.:19348/8. Aqfüz 16 (2010) 188–190.

NAGY 1948 – Nagy T.: A modern szállodák egy antik előde Aquincumból. Új Építészet 3 (1948) 121–122.

NAGY 1958 – Nagy T.: Az aquincumi ún. Festőlakás. BudRég 18 (1958) 149–189.

ZSIDI 1992 – Zsidi P.: 47/5. Budapest, III. Aquincum polgárváros, Ny-i városrész (D-i városfal). RégFüz I:44 (1992) 29–30.

ZSIDI–MAGYAR 2003 – Zsidi P. – Magyar M.: Fürdőépület az aquincumi polgárváros déli városfalán kívül (Bath building outside the southern town wall of the Aquincum Civil Town). Aqfüz 9 (2003) 69–85.

ZSIDI 2004 – Zsidi P.: Aquincum topográfiaja. Specimina Nova 18 (2004) 167–226.